

Адамик Б.П.

МІНІМАЛЬНІ РЕЗЕРВНІ ВИМОГИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Одним з інструментів грошово-кредитного регулювання, що найактивніше застосовується центральними банками, є резервні вимоги щодо зобов'язань комерційних банків. Цей інструмент простий у застосуванні, що разом із безпосереднім впливом на рівень ліквідності комерційних банків робить його вельми привабливим.

Обов'язкові резерви (required reserves) є часткою (нормою у процентах) банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком з інших джерел, що, за чинним законодавством або встановленими нормативними актами, має зберігатись у формі касової готівки комерційних банків та їхніх депозитів у центральному банку.

Резервні вимоги відносять до непрямих монетарних інструментів, проте ступінь впливу цього виду монетарних інструментів на стан і розвиток ринку зазвичай розглядається як слабкий і незначний, а от такі непрямі монетарні інструменти, як, наприклад, операції на відкритому ринку, аукціони рефінансування, валютні свопи, вважаються такими, що мають значний ступінь впливу. Тому в багатьох країнах резервні вимоги розглядаються частіше як пасивний інструмент, що підтримує й супроводжує активніші монетарні інструменти. Необхідно зауважити, що резервні вимоги звичайно не розглядаються як засіб короткострокового монетарного контролю, швидше цю роль виконує процентна ставка. Проте в країнах колишнього Радянського Союзу, де, як правило, реальна процентна ставка є від'ємною, а отже, не може чинити основного впливу на розмір грошей, резервні вимоги можуть виконувати сполучну роль між різними агрегатами.

Змінюючи норму обов'язкового резерву, центральний банк безпосередньо впливає на пропозицію грошей та банківського кредиту. Якщо зменшується норма обов'язкових резервів, комерційні банки отримують можливість збільшити ліквідність своїх активів і вдатися через додаткове кредитування до випуску нових грошей. Коли норма резерву підвищується, ці можливості звужуються. Розглядаючи цю залежність, треба враховувати й таку вельми важливу обставину. Внаслідок того, що лише незначна частина всіх активів комерційних банків перебуває у формі готівки, зміна норми резерву на певну величину може призвести до багаторазового збільшення чи зменшення пасивів банківської системи.

Цей інструмент — один із найстаріших і найпоширеніших інструментів регулювання грошово-кредитної сфери. Уперше норми банківських резервів були введені у США в 1913 р., а згодом — іншими країнами, у тому числі

Німеччиною в 1948 р., Францією у 1979 р.; у Великій Британії мінімальні резерви ввели у 1961 р., проте вони використовуються значно менше.

Мінімальні резервні вимоги як інструмент монетарного регулювання виникли як забезпечення депозитів комерційних банків. Вони створюють умови для поточного регулювання банківської ліквідності, являючи собою інструмент “жорсткого регулювання”.

Наявність банківських резервів відповідає й вимогам банківської системи, оскільки вони виступають умовою нормального функціонування платіжно-розрахункового механізму банківської системи. До того ж банківські резерви виконують функцію страхування ненадійних позик — знижуючи ризикованість банківських вкладень та мінімізуючи втрати від банкрутств банків, вони є гарантією стабільності банківської системи у цілому.

Сучасне трактування мінімальних резервних вимог передбачає їх переважне використання у практиці грошово-кредитного регулювання для розв'язання довготермінових проблем стабілізації грошового обігу й антиінфляційної боротьби. Резервні вимоги застосовуються для обмеження темпів зростання грошової маси, вилучення надлишкових коштів із грошової сфери, формування жорсткого зв'язку між грошовою базою і грошовою масою, регулювання попиту на банківські ресурси. Роль резервних вимог для високорозвиненої банківської системи полягає не в тому, що вони є фондом ліквідності, а у тому, що вони — інструмент регулювання кредитної діяльності банків.

Вимоги мінімальних резервів використовуються практично в усіх промислово розвинених країнах. Проте в застосуванні цього методу регулювання у різних країнах спостерігаються істотні відмінності, пов'язані з національними особливостями економіки кожної країни. Наприклад, в Англії практично немає резервних вимог, а в Австрії вони сягають 25%.

Норма мінімальних резервних вимог встановлюється у законодавчому порядку. Механізм використання резервних вимог досить диференційований залежно від країни як якісно, так і кількісно.

Передусім неоднакова “база” обов'язкових резервів, що проявляється у встановленні вимог до різних частин балансу — активів чи пасивів комерційних банків. Нині найпоширенішою формою встановлення резервних вимог є визначення норми як процента від зобов'язань. При цьому вимоги можуть встановлюватися до загальної суми пасивів чи окремих їх частин, що на практиці зустрічається найчастіше. Загальновизнані пасиви для встановлення резервних вимог — строкові депозити і депозити до запитання. Інший, чисто французький метод, що використовується значно рідше, полягає в обов'язкових резервах у процентах від суми кредитування; обов'язкові резерви розраховуються на основі суми кредитів, що надаються банком.

Наприклад, законом про Німецький федеральний банк у 1957 р. йому було дозволено встановлювати норми обов'язкових резервів за поточними зобов'язаннями не більш як 30%, за строковими депозитами — до 20% і за ощадними вкладками — до 10%¹. У цих межах банк може змінювати норми

¹ Німецький федеральний банк. Денежно-політичні задачі і інструменти: спец. видання Німецького федерального банку. — 1993. — С. 130.

обов'язкових резервів залежно від мети регулювання економіки: збільшення норм веде до зменшення ресурсів комерційних банків, тоді як зниження, навпаки, сприяє стимулюванню ділової активності в країні.

При порушенні норм обов'язкових резервів Бундесбанк застосовує санкції у вигляді штрафу — утримує відсоток, що на 3% перевищує ломбардну ставку².

Федеральний банк Німеччини систематично уточнює величину фактично депонованих на його рахунках мінімальних резервів кредитних інститутів: вона визначається як середня величина обов'язкових резервів, що підтримуються цим банком протягом місяця в Бундесбанку.

Норми резервних вимог, що встановлюються на вклади в іноземній валюті, значно нижчі за норми, що застосовуються до зобов'язань у національній валюті.

Величина норм мінімальних резервів може також залежати від кредитного інституту, що найчастіше зустрічається у країнах, які розвиваються. Наприклад, на Філіппінах для сільськогосподарських банків норми обов'язкових резервів встановлені на вищому рівні, ніж для інших видів банків.

Норми обов'язкових резервів неоднакові у різних країнах (таблиця). Найвищий їх рівень спостерігається в Італії (25%) та Іспанії (17%). В Японії, навпаки, норма мінімальних резервів за останні роки становила від 2,5 до 0,125%. Банк Англії, що практично не використовує цього інструменту грошово-кредитної політики, встановлює норму на рівні 0,45% обсягу зобов'язань комерційних банків.

Вважається, що часті зміни розміру обов'язкового резерву ускладнюють таке регулювання, оскільки навіть незначні коливання норм обов'язкових резервів викликають значні зміни обсягу кредитних операцій. Зазначений інструмент більше придатний для вирішення не поточних, а швидше, довготермінових завдань монетарної політики.

Як переконує досвід, у більшості країн із розвинутою ринковою економікою центральні банки широко застосовують інструмент регулювання норми резерву як елемент антициклічної політики. Наприклад, у США майже щоразу в періоди економічних криз Федеральна резервна система з метою стимулювання ділової активності вдавалася до зниження норми резерву. Так було в 1953, 1954, 1958, 1970, 1974—1975 і в 1980 рр.³ У фазі економічного піднесення норма резерву, як правило, підвищується. Це здійснюється з метою стримання надмірних темпів зростання економічної кон'юнктури та сповільнення інфляційних процесів. У фазі економічного занепаду норма резерву знижується.

Політика мінімальних резервів (як інструмент грошово-кредитної політики) використовується Національним банком України для планування та регулювання обсягів грошової маси в обігу, підтримки ліквідної діяльності комерційних банків із їхніх зобов'язань щодо залучених коштів юридичних і фізичних осіб.

² Німецький федеральний банк. *Денежно-політичні задачі і інструменти: спец. видання Німецького федерального банку.* — 1993. — С. 70.

³ Гальчинський А. *Теорія грошей: навч. посібник.* — К.: Основи. — 1996. — С. 279.

Таблиця. Резервні вимоги центральних банків індустріально розвинутих країн (1986 р.)⁴.

Країна	Мінімальні норми обов'язкових резервів, встановлені центральними банками	Відношення касової готівки на банківських резервних рахунках у центральному банку до суми активів комерційних банків, %
Канада	10% до суми депозитів до запитання, 3% до решти депозитів "з повідомленням"	1,59
Франція	5% до суми депозитів до запитання, 1% до суми ощадних вкладів	2,39
Італія	25% від суми депозитів (на залишок сплачується процент)	0,39
Японія	За строковими вкладками: 0,125% при сумі 50—500 млрд. єн; 1,75% при сумі 500—2500 млрд. єн.	менш як 1%
Люксембург	Резерву не вимагається	0,22
Швейцарія	2% за ощадними вкладками; 9% за строковими вкладками; 12% за вкладками до запитання (зараз норми не застосовуються)	3,34
Великобританія	0,45% за депозитами та онкольними позиками із забезпеченням	1,82
США	3% за рахунками до запитання та іншими трансакційними рахунками (до 41,5 млн. \$); 12% за рахунками з більш високою сумою; 3% за неособистими строковими рахунками терміном до 1,5 року	7,28
Німеччина	За депозитами до запитання: 6,6% — до 10 млн. DM; 9,9% — від 10 до 100 млн. DM; 12,1% — понад 100 млн. DM; за ощадними вкладками — 4,14%, за строковими вкладками до 4 років — 4,95%	4,02

⁴ Національний банк України відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" встановлює для комерційних банків нормативи з формування ними обов'язкових резервів. Визначення норм обов'язкових резервів для комерційних банків є одним з основних інструментів грошово-кредитної політики Національного банку.

Зобов'язання виконувати резервні вимоги виникає у комерційного банку з моменту отримання ліцензії Національного банку України на право здійснення відповідних банківських операцій.

Нині в Україні діє положення "Про порядок формування банківською системою України обов'язкових резервів", за яким комерційні банки обов'язково резервують певний процент (11%) від залучених коштів як у національній, так і в іноземній валютах незалежно від строку внеску й характеру вкладника.

Позитивний момент цього документа, без сумніву, — зменшення обсягу

⁴ Уоскин В.М. Современный коммерческий банк: управление и операции. — М.: ИПЦ "Вазар-Ферро". — 1994. — С. 37.

резервування, оскільки обсяг резервування для комерційних банків України, що діяв раніше, становив 15%.

Іншим позитивним моментом, на нашу думку, є зміна звітного періоду, який зріс із 10 до 15 днів, тобто обсяг обов'язкових резервів визначається комерційним банком кожні 15 днів (1—15 числа кожного місяця) у розмірі встановленого процента від середньоарифметичних залишків залучених банком коштів⁵.

Заслугує на увагу й те, що комерційні банки мають право не більш як 30% визначеної суми обов'язкових резервів тримати у готівковій формі в національній чи іноземній валюті, адже готівка — чистий резерв, який завжди можна використати для погашення боргових зобов'язань.

Проте варто зупинитися на окремих вимогах положення, що, на нашу думку, потребують якщо не скасування, то принаймні перегляду. Це насамперед стосується норми резервування коштів у іноземній валюті. Чинним сьогодні положенням її встановлено на рівні 11%, до того ж резервування здійснюється у гривнях. Із точки зору Національного банку як органу монетарного регулювання, резервування іноземної валюти, що здійснюється у гривнях, веде до звуження грошової бази та є антиінфляційним чинником. Проте, з точки зору комерційних банків, ця ситуація не сприяє кредитуванню і погіршує ліквідність банку.

Досвід зарубіжних країн підтверджує, що в більшості держав резервні вимоги, які встановлюють на внески в іноземній валюті, значно нижчі від тих, що їх застосовують до зобов'язань у національній валюті, а в деяких випадках внески в іноземній валюті взагалі не враховуються при розрахунку мінімальних резервів.

Отже, в інтересах розвитку банківської системи варто було б якщо не скасувати резервування коштів у іноземній валюті, то, принаймні, знизити його до рівня 4—6%.

Аналізуючи зарубіжний досвід, необхідно звернути увагу на диференціацію норм резервування багатьма центральними банками залежно від виду банку, характеру і строку вкладу, типу вкладника тощо. У США, наприклад, до вкладів юридичних осіб зі строком погашення понад півтора року режим резервування взагалі не застосовують. За трансакційними депозитами на суму понад \$51,9 млн. встановлене 10%-не покриття⁶. Вклади фізичних осіб не підлягають резервуванню, оскільки широко розвинене страхування депозитів.

Згаданий досвід варто було б застосувати і в Україні. Особливо це стосується залучених банками депозитів із терміном 1 рік і більше. Адже чим триваліший час, на який банк залучив кошти клієнтів, тим простіше обчислити і спрогнозувати динаміку пасивів банку, а отже, виникає можливість

⁵ Постанова Правління Національного банку України №76 від 31 березня 1997 року "Про внесення змін і доповнень до Положення про порядок формування банківською системою України обов'язкових резервів", пункт 1.2.

⁶ А. Савченко *и др.* Снижение резервных требований как необходимый фактор ускорения развития банков. — Финансовые риски. — 1996. — № 2. — С. 30.

зниження ризиків, що має супроводжуватися зменшенням резервних вимог.

Як зазначалося вище, мінімальні резервні вимоги — інструмент монетарного регулювання, який придатніший для вирішення довготермінових завдань грошово-кредитної політики.

Часті зміни цього інструменту не сприяють стабілізації роботи банківської системи чи економіки України. По-перше, підвищення норм обов'язкових резервів призводить до зростання бездохідних активів і, відповідно, до зниження прибутковості комерційних банків. Намагаючись компенсувати втрачений прибуток, комерційні банки підвищують вартість кредитів, що надаються, знижують процентні ставки за депозитами, здійснюють реструктуризацію банківських пасивів, що в свою чергу призводить до зниження ефективності використання залучених ресурсів.

По-друге, оскільки обов'язкове резервування є прихованою формою оподаткування, то часта зміна його норми не сприяє тому, щоб комерційні банки розробляли довгострокові стратегії розвитку. Якщо центральний банк часто змінює резервні вимоги, банки втрачають бажання надавати кредити на тривалий строк; навпаки, вони намагатимуться збільшити надлишкові резерви як гарантію проти ймовірної втрати ліквідності, спричиненої підвищенням резервних вимог. Збільшення (в загальній масі) частки короткострокових кредитів у перспективі негативно вплине на економіку, оскільки не вистачатиме інвестицій в обладнання та виробничі потужності.

В Україні зміни норм мінімальних резервів здійснюються досить часто. Наприклад, протягом 1993—1997 рр. Національний банк тричі змінював порядок формування комерційними банками мінімальних резервів. До того ж часто змінювалися види залучених коштів, які підлягали обов'язковому резервуванню, що вкрай негативно позначалося на діяльності комерційних банків.

Щоб запобігти цьому в майбутньому, доцільно прийняти спеціальний законодавчий акт, лише в рамках якого Національний банк може встановлювати різні норми резервів і типи зобов'язань банку, на які вони поширюються.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що чинне положення “Про порядок формування банківською системою України обов'язкових резервів” є, безумовно, прогресивним і відповідає меті банківського нагляду. Проте, на нашу думку, розвиток банківської системи потребує вдосконалення й переоцінки системи економічних нормативів, що з часом приведе до подальшого зменшення резервних вимог узагалі.